

A Földet körülhajózó első nő nyomában

Glynis Ridley egy 18. századi hajóutat követ nyomon, amelyre Jeanne Baret francia botanikus vállalkozott – fiúnak álcázva

Tahiti látképe a levegőből.
Mielőtt a Bougainville-expedíció
1768-ban felfedezte ezt a szigetet,
a franciáknak fogalmuk sem
volt a létezéséről – de hamar
maguknak követelték, így Tahiti
ma Francia Polinézia része →

Ezerhétszázhatvannyolc áprilisában két francia hajó, a *Boudeuse* és az *Étoile* Tahiti partjainál vetett horgonyt. Franciaország addig nem is tudott Polinézia e vulkáni szigetének létezéséről, amely később földi paradicsomként híresült el, ám amikor a 330 tiszt és matróz közel egy év múlva először lépett partra, elbűvölte őket az ott talált természeti és emberi szépség.

A két hajó egy Louis-Antoine de Bougainville parancsnoksága alatti expedíciót alkotott, amelynek célja az első francia földkörüli utazás megvalósítása, illetve a nagyhatalom számára hasznos természeti erőforrások felkutatása volt. Bougainville kiadott úti beszámolója gondosan kiemeli a franciák szemérmességét, akik csupán vágyakozva nézték a tahitaiak szexuális szabadságát, de nem használták ki a helyzetet. Egy nő mégis veszélyt fedezett fel a pillantásával találkozók tekintetekben, és siktva kérte honfitársait, hogy védjék meg. A franciák csodálkozására azonban ez a nő nem a Tahiti-szigetek lakója volt, hanem saját csapatuk egyik tagja. Ahogy Bougainville később felidézte: „Rájöttek, hogy Monsieur Commerson, a doktor inasa egy lány, akit eddig fiúnak hittek.”

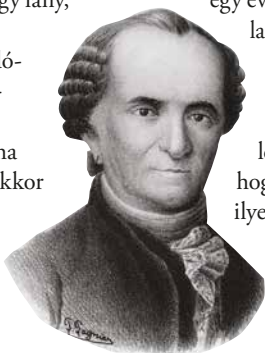
Az expedíció természettudósának, Philibert Commersonnak (vagy Commerçonnak) az inasa Jeanne Baret volt, és ha hihetünk Bougainville-nek, akkor a zsúfolt hajókon több mint egy évig senki sem látott át Jeanne álcáján, amíg partra nem szálltak Tahitin, ahol a francia matrózokat tahiti nők rajzították körül – Baret-t pedig tahiti férfiak.

1766 decemberében az akkor 26 éves Jeanne Baret fér-

firuhába öltözve várakozott a délnyugat-franciaországi Rochefort kikötőjének dokkjainál. Ott ajánlotta fel szolgálatait Philibert Commersonnak, aki végzettségét tekintve orvos volt, de most, a várhatóan legalább három évig tartó első francia földkörüli hajóútkéséreltben királyi megbízatású természettudósként vett részt. Commerson fizetésének előlegébe beleszámitotta, hogy felfogadhat egy segédet, ő azonban nem talált neki megfelelőt, ezért hamar letárgyalta a feltételeket a Jean Baret néven bemutatkozó „fiatalemberrel”.

Commerson legalábbis így számolt be az eseményekről. A valóságban a nála 12 évvel fiatalabb Baret 1764 óta vele élt, és egy fiút is szült neki, aki meghalt. Amikor Commersont kinevezték a Bougainville-expedícióhoz, Baret kézenfekvő választás lett volna – ha történetesen nem nő, mivel egy királyi rendelet megtiltotta a nők jelenlétét a francia hadihajókon. Ezért a pár kieszelt egy tervet: Baret férfinak álcázta magát, hogy csatlakozhasson a Bougainville-expedícióhoz.

Ez a döntés, úgy tűnik, nem csupán a barátságra épült. Commerson végrendelete előírta, hogy abban az esetben, ha ő meghal, Baret pedig életben marad, Baret egy évre megkapja közös párizsi lakásukat, hogy rendbe rakja a férfi természettudományi gyűjteményeit, köztük a tizenéves kora óta gyűjtött növényminták leprélt kötegeit. Az a tény, hogy rá mert bízni Baret-re egy ilyen feladatot, arra utal, hogy a nőnek elegendő botanikai ismerete és képessége volt ahhoz, hogy ne legyen szüksége az ő állandó irányítására. Bougainville naplója „a botanikusok”-ként említi Baret-t és Commerson-t.

Philibert Commerson, az expedíció természettudósa, aki asszisztensének fogadta fel Jeanne Baret-t

Jeanne Baret: természettudós, úttörő, aki körülhajózta a Földet

Jeanne Baret (1740–1807) szegény családban született Közép-Franciaország Burgundia régiójában. Húszas éveie elején házvezetőnként dolgozott Franciaország egyik legragyogóbb fiatal tudósánál, Philibert Commersonnál (v. Commerçon), és miután a férfi felesége 1762-ben meghalt, Jeanne a szeretője lett. Amikor Commerson királyi kinevezéssel az 1767-ben induló első francia földkörüli expedíció természettudósa lett, **Baret fiatal férfinak álcázta magát, hogy Commerson segédjeként dolgozhasson** az úton, mivel abban az időben nők nem szállhattak fel a francia tengerjáró hajókra.

A szegény családi háttere ellenére művelt Baret az út során segített Commersonnak tudományos munkájában. Többek között **több mint 6000 növény-, állat- és ásványmintát gyűjtöttek össze**, amelyek mindegyike később a párizsi Nemzeti Természettudományi Múzeum gyűjteményébe került.

Baret nemét a legénység az expedíció során – valószínűleg a Csendes-óceán déli részén – kiderítette, bár a beszámoló eltérne abban a tekintetben, hogy mikor, hol és milyen hamar. Amikor a hajók 1768 végén kikötöttek a francia ellenőrzés alatti Île de France (a mai Mauritius) partjainál, Baret, Commerson és az expedíció csillagásza, Pierre-Antoine Véron a szigeten maradt. **Baret hét évet töltött Mauritiuson.** Commerson 1773-ban meghalt, Baret pedig 1775-ben végül visszatért Franciaországba. **Ő lett az első ismert nő, aki körülhajózta a Földet.**

Commerson nevét több mint 70 növény- és állatfaj őrzi, arra azonban 2012-ig kellett várni, hogy **Baret is helyet kapjon a rendszertanban:** nevét a *Solanum baretiae*, egy, az Andok erdeiben talált feltűnő virágos növény viseli.

A pár kieszelt egy tervet: Baret férfinak álcázta magát, hogy csatlakozhasson a Bougainville-expedícióhoz

1768. december 12.
Az expedíció elhagyja Mauritius-t, Baret és Commerson a szigeten marad. Bougainville a Föld megkerülése után, a következő év márciusában megérkezik Saint-Malóba

1768. július 6.
Baret nemét igazolja egy, az Új-Guineától keletre fekvő Új-Írország szigeten történeti incidens, ahogy az expedíció három tagjának naplói leírják

1768. szeptember 27.
Az *Étoile* és a *Boudeuse* Jáva szigetén, Bataviánál (ma Dzsakarta) köt ki, hogy – egy, a Seram-tengeren, a Fülöp-szigetek mellett inséges fejadagokon eltöltött, zord időszak után – 3 heti ellátmányt vegyen fel

1767. február 1.
Az *Étoile* expedíciós hajó földközi-túrra indul Rochefortból, fedélzetén Jeanne Baret-val, aki az expedíció természettudósának, Philibert Commersonnak (fiú) asszisztensét alakítja át ruhában

1767. március 22.
Amikor az *Étoile* a közép-atlanti térségben átszeli az Egyenlítőt, a legénység levelezik a brutális beavatási szertartáshoz. Baret ruhában marad

1767. június 13.
Az *Étoile* lehorogyozik Rio de Janeironál, hogy megvárja az expedíció vezetőjét, Louis-Antoine de Bougainville-t és hajóját, a *Boudeuse*-t

1767. július
A két hajó elindul Rióból Montevideo felé. Ekkor tájt gyűjtik be a botanikusok később Bougainvilleának elnevezett szőlőfaját

1768. január 26.
Az expedíció végül eljut a Csendes-óceánra, és északnyugat felé fordul, megcélozva az indonéziai Fülöp-szigeteket (ma Maluku-szigetek)

1767. december 4.
Miután novemberben elhagyják a La Plata felváltó hajók behatolnak a Magellán-szorosba; Bougainville naplójának egyrészletét a szoroson való lassú áthaladás leírása tölti ki

1768. április 2.
Bougainville csapata felfedezte Tahitit, és Franciaországnak követelt a szigetet, nem tudva arról, hogy Samuel Wallis kapitány az előző évben már bejelentette rá Anglia igényét

1768. november 7.
Bougainville expedíciója a francia fennhatóság alatt álló Île de France (ma Mauritius) szigeten, Port Louis-ban köt ki. A sziget kormányzója Pierre Poivre elismert botanikus volt, akinek nevét egy nyektoriő gyermekveres is hűsése tette

1767. július
A két hajó elindul Rióból Montevideo felé. Ekkor tájt gyűjtik be a botanikusok később Bougainvilleának elnevezett szőlőfaját

COMMERSON-DELFINEK

PHILIBERT COMMERSON (1733 – 1773)

LOUIS-ANTOINE DE BOUGAINVILLE (1733 – 1811)

JEANNE BARET (1740 – 1807)

Miután Rochefortban felszálltak az Étoile-ra, Baret álcáját hamar leleplezheték volna, ha Commerson történetesen nem kapja meg a kapitány kabinját, hogy el tudja helyezni kutatási eszközeit. A kabinban szobavécé volt, így Baret elkülönülten végezhetette a dolgát, nem kellett a többi matrózzal együtt járnia a „budira”.

1767. február 1-jén, hatheti előkészület és készletfelhalmozás után, az Étoile elindult délnyugatnak, hogy Rio de Janeiroban találkozzon Bougainville-el, az expedíció parancsnokával, aki ott diplomáciai munkát végzett saját hajója, a *Boudeuse* fedélzetén.

Gyanakvók

Bougainville mellett az expedíció három további tagja is vezetett naplót, amelyek szintén megemlítik Baret-t. Az Étoile sebészorvosa, François Vivès világosan leírja: a legénység már néhány nappal a kihajózás után gyanította, hogy Baret nő. Commerson naplója pedig, amelyet a legénység egy másik tagjával együtt vezetett az Étoile fedélzetén, elárulja, hogy Baret valódi neme mikor vált egyértelművé. Ahogy a tengerészeti hagyomány diktálta, amikor 1767. március 22-én az Étoile átlépte az Egyenlítőt, minden „egyenlítői szűznek” le kellett vetkőznie, hogy Neptun Atya és követői megkeresztelhesék őket. Commerson az „ördögök maszkabáljaként” írja le a szokatlanul brutális beavatási szertartást, bár őt, úriember lévén, csupán egy vödör vízzel öntötték le. A közönséges matrózok levetköztek, hogy belemérüljenek egy bűzös medencébe, és Neptun zöldre festett tanítványai evezőlapátokkal jól elverték őket. Baret volt az egyetlen állig felöltözött egyenlítői újonc, ami nem került el a legénység figyelmét.

Az Étoile június közepén ért Rióba, és – miközben a *Boudeuse* megérkezésére vártak – Baret és Commerson elment növényeket gyűjteni, bár a férfit kiűzőlő vissz-

Valószínű, hogy Baret gyűjtötte be azt a mutatós trópusi szőlőtövet, amelyet később parancsnokuk tiszteletére Bougainvilleának neveztek el

eres fekélyei korlátozták a mozgásban. Commerson tulajdonképpen olyan rossz egészségi állapotban volt, hogy a sebész a beteg láb amputálását javasolta. Ezért valószínű, hogy Baret gyűjtötte be azt a mutatós trópusi szőlőtövet, amelyet később parancsnokuk tiszteletére Bougainvilleának neveztek el.

Július közepén mindkét hajó délnek indult el, és túljutottak az Atlanti-óceán déli részének hullámain áttörő, kagylóval borított gerinceken. Ám az Étoile hajóterében keletkezett szívárgás miatt javításra volt szükség, ezért Montevideónál megálltak. Baret és Commerson partra szállt. Többek között bíbortetűpéldányokat akartak gyűjteni a fügekaktuszok tüskés párnáiról. E tetvekre hatalmas volt a kereslet, mivel páncéljukból vörös színezéket nyertek. Az ilyen színezéket előállító társaságokat a londoni és az amszterdami árutőzsdén egyaránt jegyezték. 1767 novemberében befejeződött az Étoile javítása. Az expedíció kihajózott Rio de la Platából, és áthatolt az e vizeken gyakran látható tengeri biolumineszcencián – az óceán felszínét borító tejszerű ködpárán, amelytől az a horizont felé világosabbnak tűnik. Bougainville naplójában főképp a pingvinekről

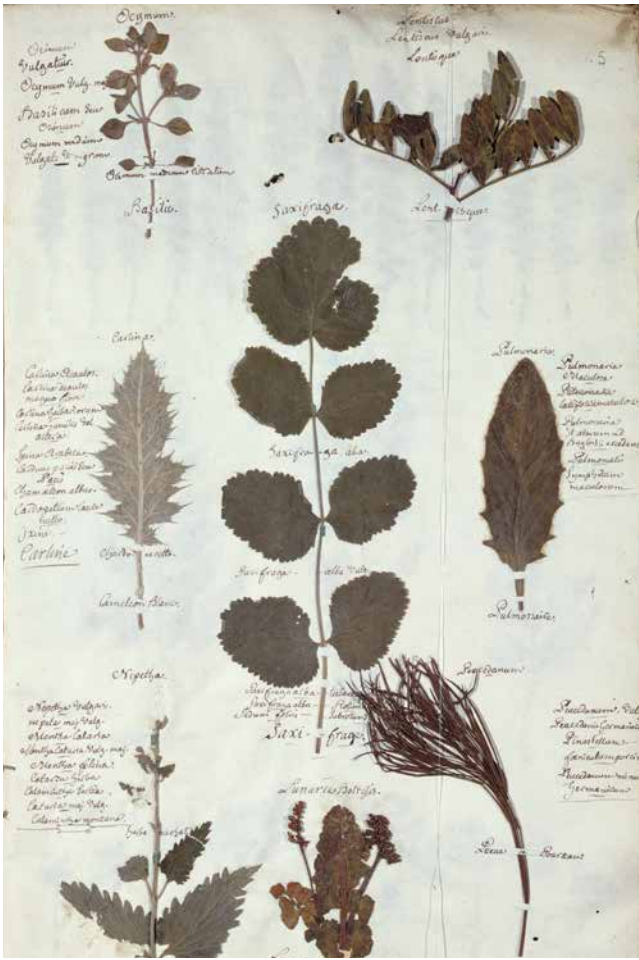
A Dél-Amerikában honos virágosnövény-nemzetség, a Bougainvillea ábrázolása egy 19. századi botanikai műben

és bálnákról esik szó, miközben a levegőben albatroszok és viharmadarak keringenek. Baret számára – akinek napszámos szülei jellemzően sohasem utaztak messzebb a helyi vásárvárosnál – ez nyilván maga volt a csoda.

1767. december 4-én a hajók elérték a dél-amerikai kontinens déli csücskét, és nyugatnak fordulva betértek a Magellán-szorosba. Bougainville naplójának egy-ötödét az utazásnak e szakasza teszi ki: az, ahogy a hajók átarszoltak a csatornán, igyekezve elkerülni a víz alatti fagyott morénát, amely felszakíthatta volna a hajótestet. Baret-t és Commerson-t a parton kitétték, a személyzet több tagjával együtt, hogy segítsenek nekik. Bougainville feljegyzi, hogy a bennszülött patagóniaiak is tanultak a botanikusoktól és segítettek nekik a növények keresésében. A begyűjtött növények valószínűleg áfonyafajták voltak, amelyek külsőre hasonlítanak a nehézságú borókához (*Juniperus sabina*), egy bozótban termő boróka fajhoz, amelyet Európában sokáig a nemi úton terjedő betegségek gyógyítására használtak. Lehet, hogy az expedíció montevidéi partraszállásának következményei kezdtek megmutatkozni az orvos előtt...

Az expedíciót a tengerszorosban fekete-fehér delfinek kísérték. Commerson azt hitte, hogy az európai tudomány ezeket még nem ismeri, ezért meglehetősen szerénytelenül önmagáról nevezte el őket: *Cephalorhynchus commersonii*. A parton Magellán-pingvinek és hatalmas déli elefántfókák kolóniáit fedezték fel – a természet egyéb csodái között, amelyek talán némi kárpótlást nyújtottak Baret-nek a fagyos körülményekért és a csúszós kőtörmelékért, amelyen parti kirándulásaik során haladtak.

1768 januárjának végén az expedíció végre kijutott a Csendes-óceánra, északnyugati irányban haladva abban a reményben, hogy elérik a Fűszer-szigeteket (Maluku, Indonézia), amelyeket szigorúan őriztek a holland gyarmati uralkodók. Az onnan beszerzett javak közül a szerencsendiót értékeltek a legtöbbre. 1768 áprilisának ele-

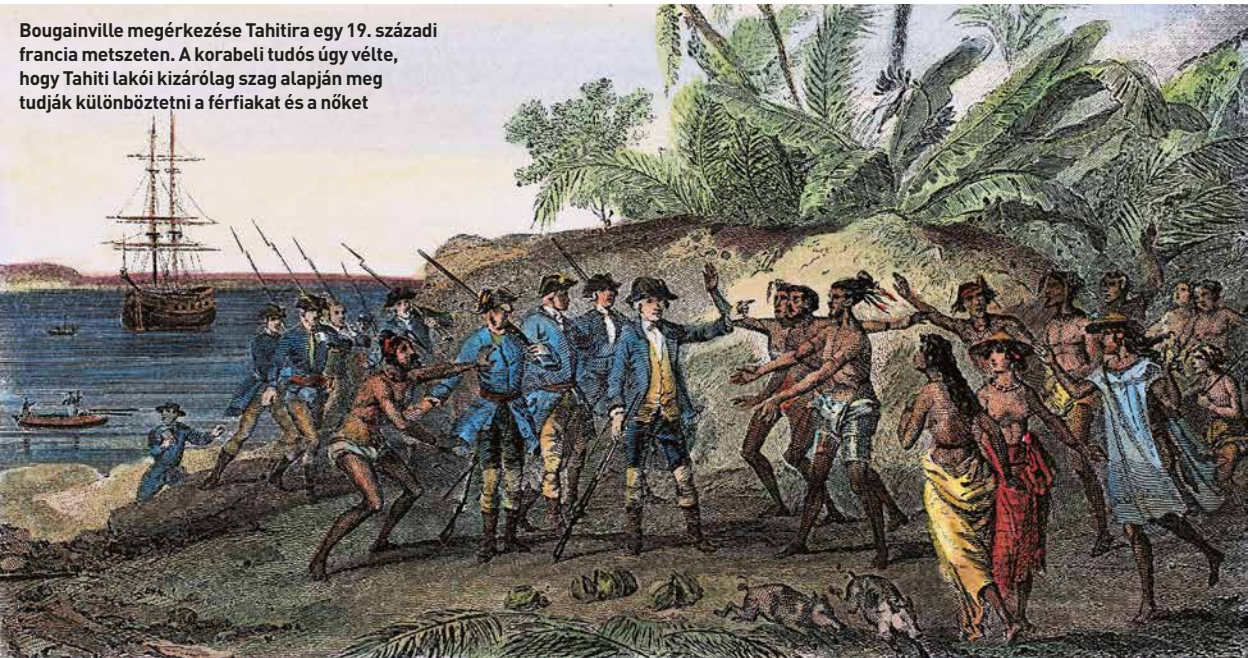

Commerson tartósított növény-
mintákat és információkat
tartalmazó herbárium.
Ő és Baret több száz növény-,
állat- és ásványmintát
gyűjtött össze a Bougainville-
expedíció során

Commerson-delfinek egy
csoportja. A francia
természettudósról kapták
nevüket, aki megfigyelte és
leírta ezeket a Magellán-
szorosban talált cetféléket

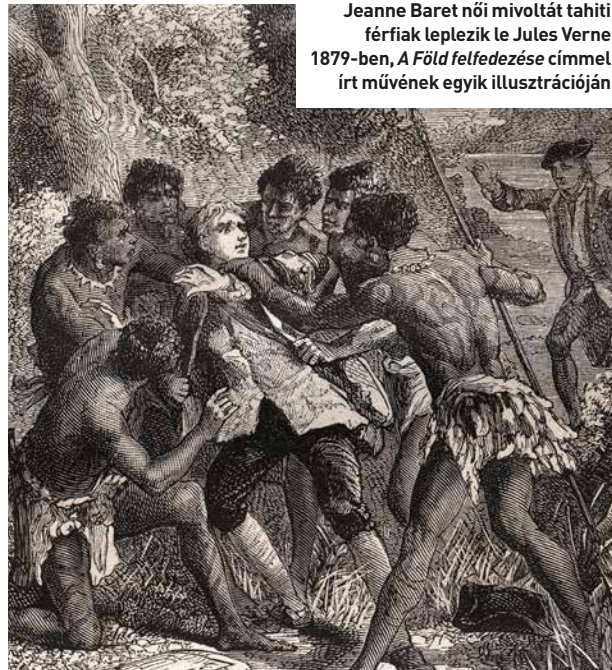
Bougainville megérkezése Tahitira egy 19. századi
francia metszeten. A korabeli tudós úgy vélte,
hogy Tahiti lakói kizárólag szag alapján meg-
tudják különböztetni a férfiakat és a nőket

BRIDGEMAN/LAMY

Trópusi kenyérfa – egy faj, amelyet Commerson és Baret Tahitin rajzolt le, majd egy évvel később Joseph Banks brit természettudós azonosított

Jeanne Baret női mivoltát tahiti férfiak leplezik le Jules Verne 1879-ben, *A Föld felfedezése* címmel írt művének egyik illusztrációján

A Fort Belgica, amelyet a hollandok a malukui Banda Neirán építettek a 17. században. A hollandok, akik szigorúan ellenőrizték e „Fűszer-szigetek” látogatását, Bougainville hajóinak nem engedték meg, hogy felfedezzék őket

BRIDGEMAN/GETTY IMAGES

jén a hajók útközben Tahitira bukkantak – egy szigetre, amelynek létezéséről a franciák addig nem is tudtak. Baret és Commerson itt nyilván a trópusi kenyérfát tanulmányozta, amely később Bligh kapitány balszerencsés *Bounty*-expedíciójának célja lett; Commerson le is rajzolta a növényt a jegyzetfüzetébe.

Bougainville beszámolója szerint „azt is itt fedezték fel, hogy eddig fiúnak vélt társuk lány”. Tudósításainak első olvasói semmi különösöt nem találtak a tahiatiaknak abban a feltűnő képességében, hogy átláttak Baret álcáján. Ám a 21. századi olvasók talán szkeptikusan fogadják Bougainville verzióját, aki szigeti tartózkodásuk alatt nem is írt a dologról: naplója csak 1768. május 28–29-én említi – először és utoljára – a Baret-témát, Tahiti lakóinak tulajdonítva a felfedezést.

Nem mintha május végi naplóbejegyzéseiben amúgy kevés lett volna a dráma. Addigra a hajók annyira kifogytak az élelmiszer- és vízkészletből, hogy mindkét tisztí ebédlőben patkányt kezdtek felszolgálni, a közönséges matrózok pedig főtt bőrt rágcsálhattak. Ráadásul a hajók Vanuatu-szigetéről jött, felfegyverzett melanézekkel is találkozottak, és úgy érezték, hogy löniük kell rájuk. A trópusi paradicsom kellős közepén a *Boudeuse* és az *Étoile* egyetlen biztonságos kikötőhelyet sem talált.

1768. június 5-én a *Boudeuse* figyelmeztető lövéseket adott le, hogy jelezze az *Étoile*-nak a vízben lefelé vesztélyt: az expedíció ráfutott a Nagy-korallzátonyra. A két legénység értetlenül nézte, ahogy – James Cook kapitány későbbi leírása szerint – „egy korallszikla tör fel merőlegesen a kifürkészhetetlen mélységű óceánból”. A történelmi pillanat emlékére ma egy, az ausztrál szárazföldről mintegy 120 mérföldnyire [192 km] kibukkanó korallképződmény a Bougainville-zátony nevet viseli.

A hajók észak felé fordultak, és június 10-én az expedíció már Új-Guinea délkéleti partjánál járt. A tengeri áramlatok és a trópusi szállókések miatt itt nem lehetett partra szállni, ezért legközelebb július elején, Új-Írországból, Új-Guineától

A hajók annyira kifogytak az élelmiszer- és vízkészletből, hogy mindkét tisztí ebédlőben patkányt kezdtek felszolgálni, a közönséges matrózok pedig főtt bőrt rágcsálhattak

északkeletre kötöttek ki. Az expedíció másik három tagjának naplója egyaránt arról számol be, hogy Baret-val itt valami súlyos dolog történt. Hármuk közül François Vivès fogalmaz a legeggyértelműbben: metaforája, mely szerint „a pisztoly závarzatának fedőlemezét visszahúzza egy töltényhüvelyt találtak”, arra utal, hogy Baret-t erőszakkal levetkőztették és megerősítették. Bár e verziót mások is megerősítették, az újkori krónikások jellemzően inkább Bougainville elmondására hagyatkoznak.

Fűszervadászat

Commerson és Baret Új-Írország után egy hónapig ki sem mozdultak a kabinjukból. Ezalatt a hajó többször megpróbált kikötni Új-Guinea északi partján, de ezt a zivatarok és az erős ellenszelek megakadályozták. Bougainville elhatározta, hogy megkerüli a partot, nyugat felé megy és kiköt a Fűszer-szigeteken. Csak hogy e szigetek tengerészeti térképeinek elkészítését és hozzáférhetőségét már régóta a hollandok szabályozták, ezért a nem holland hajók gyakorlatilag vakon közlekedtek a Seram-tengeren. Amikor Baret-t és Commersont végül partra tették, a kiválasztott szigeten nem találtak fűszert. A véletlenszerű partraszállások stratégiája nem volt fenntartható. Szeptember elején az *Étoile* és a *Boudeuse* a holland ültetvényssziget, Boeroe (ma Buru) mellett horgonyzott le, és miután a hajókat átkutatták, a kormányzó megette Bougainville-t és tisztjeit, és némi

készlettel is ellátta őket. Bougainville-nek – immár holland felügyelet alatt – nemigen volt más választása, mint egyenesen nyugatra hajózni a Molukka-tengeren át egy nagyobb kikötőbe.

A hónap folyamán az expedíció bevándorzott Bataviába (a mai Dzsakartába), ahol új ellátmányt vettek fel, majd elhajóztak a francia igazgatás alatti Île de France (a mai Mauritius) felé. Ott Baret-t, Commerson és a csillagász Pierre-Antoine Véront a fűvészkertek igazgatója, Pierre Poivre (aki a nyelvtörő gyermekvers Peter Pipereként vált híressé) meghívta, hogy lakjanak nála. A kertekben Poivre átvizsgálta a trópusi növényeket, hogy melyek lehetnek hasznosak Franciaország és birodalmának élelmiszerében és ruházásában. Szükség volt a botanikusok tudására, ezért – miután 1768 decemberében Bougainville hajóval továbbment – ők és Véron Poivre-nál maradtak.

Bougainville-t hősként ünnepelték, amikor expedíciójával 1769 márciusában visszatért Franciaországba. Mauritiusi bázisukról Baret és Commerson felfedezte Madagaszkárt, aztán a férfi 1773-ban meghalt. Baret megszervezte visszaútját Franciaországba, ahova valamikor 1774-ben vagy 1775 elején érkezett meg. Amikor francia földre lépett – mintegy nyolc évvel azután, hogy elhagyta azt –, senki sem ünnepelte. Ám valaki (nagy valószínűséggel Bougainville) kérelmet nyújtott be a Tengerészeti Minisztériumhoz e rendkívüli nő elismeréséért, aki 1785. január 1-jétől évi 200 livre állami nyugdíjat kapott az expedícióban betöltött szerepéért. Jeanne Baret volt az első nő, aki körülhajózta a Földet – és az első, aki állami nyugdíjat kapott egy tudományos expedíció teljesítményében vállalt szerepéért. 🌍

Glynis Ridley

a kentuckyi Louisville-i Egyetem angolprofesszora és tanszékvezetője, és a *The Discovery of Jeanne Baret* című könyv (Crown, 2010) szerzője